

עורכת: ד"ר אסתי ובמן
כרך 8, גיליון מס' 7, 5 ביולי 2018

מבט לתוניסיה בתחילת קיץ 2018 – אתגרים רבים וסימני שאלה

ד"ר דניאל זיסנוויין*

עם סיום צום חודש הרמדאן ותחילת עונת הקיץ 2018, אזרחי תוניסיה ממשיכים להתמודד עם מגוון אתגרים פוליטיים, חברתיים וכלכליים, הנמצאים על סדר היום במדינה מאז המהפכה שפרצה בה בינואר 2011. תוניסיה, חלוצת מהפכות ה"אביב הערבי", נחשבת כסיפור הצלחה כמעט בלעדי של מהפכות אלה. בעיני התוניסאים, הגדרה זו של "הצלחה" מעידה יותר על המציאות העגומה במדינות אחרות שעברו מהפכות (לוב, מצרים) מאשר אישוש למציאות בתוניסיה. מאז הפלת משטרו של זיין אל-עבדין בן עלי, הצליחה תוניסיה לאמץ חוקה חדשה, להקים מוסדות פוליטיים חדשים, ולקיים מספר מערכות בחירות דמוקרטיות. אולם, אירועים אלה אינם מעידים שהמצב במדינה חף מבעיות ומקשיים. ההתרחשויות בה אינן זוכות לסיקור רחב בישראל, למרות העניין שרבים מגלים במדינה זו. רשימה זו מבקשת להאיר כמה נושאים העומדים על סדר היום בתוניסיה. אלה כוללים את המשך תהליך המעבר למשטר דמוקרטי והשפעתו על המערכת הפוליטית במדינה; מעמד המפלגות לאחר הבחירות לרשויות המקומיות שהתקיימו במאי 2018; האתגרים הכלכליים; והמאמץ לקדם תהליך משפטי של צדק ופיוס אשר יבחן לעומק את מעללי המשטר הישן.

התחושות הבולטות ביותר העולות בשיחות עם אזרחים תוניסאים על המציאות במדינה בימים אלה, הן תסכול ואכזבה עמוקה מהמציאות הפוליטית ומהמצב הכלכלי. תחושות אלה אופייניות למדינות המצויות בתהליכי מעבר משלטון אוטוריטרי לדמוקרטי, ומעידות על ציפיות גבוהות, אולי גבוהות מדי, מתהליך השינוי. בפועל, מדובר בתהליך איטי מאוד, אשר לא תמיד מגיע לידי מיצוי. הציפיות הן לשינוי מידי ומשמעותי בכל תחומי החיים, וכאשר שינויים אלה מבוששים לבוא, תחושת האכזבה קשה. בתוך כך ניתנת תשומת לב ציבורית רבה יותר לשחיתות הממשלתית. בהשוואה למשטרים אוטוריטריים, במערכות דמוקרטיות פתוחות החשיפה לשחיתות רבה יותר, ומכאן גם נובעות התחושה והטענה כי השחיתות התגברה. עם זאת, נראה כי השחיתות במדינה עד עתה איננה שיטתית ועמוקה במיוחד, למרות גילויה. תוניסאים רבים מודים כי בשנים האחרונות התבססו במדינה החופש הפוליטי והפלורליזם, אך יכולת התפקוד שלה נשחק. התחושה כי המדינה מאבדת מכוחה ומסמכותה מקרינה גם על ההתייחסויות למפלגות הפוליטיות בתוניסיה. שחיקה זו בעוצמת המדינה מפריעה מאוד לתוניסאים, הרגילים למדינה חזקה ויציבה, הקיימת ונוכחת מזה דורות. הדרך לחזק את יכולת התפקוד של המדינה כרוכה לא פעם באימוץ רפורמות כלכליות ומנהליות מקיפות, אשר ממשלת תוניסיה נרתעת מהן לפי שעה.

הפלת המשטר הישן ופתיחת המערכת הפוליטית הובילה, כצפוי, לפריחתן של מפלגות חדשות רבות. ריבוי המפלגות אופייני אף הוא למדינות המצויות בתהליכי מעבר, אך לדברי פרשנים הוא נתפס בציבור כעדות נוספת לחוסר היציבות במדינה. עם זאת, בתוניסיה התגבשה מציאות פוליטית סביב שתי מפלגות דומיננטיות - תנועת אל-נהדה [התחייה] האסלאמיסטית ומפלגת נידא תוניס [תוניסיה קוראת] החילונית יותר. שתי המפלגות שותפות בקואליציה הממשלתית שהוקמה לאחר ניצחונה של נידא תוניס בבחירות לפרלמנט שהתקיימו ב-2014. הן

ממלאות תפקיד חשוב בעיצוב החיים הפוליטיים בתוניסיה כיום, לא פעם במקביל לשינוי הפרופיל הציבורי שלהן.¹

תנועת אל-נהדה האסלאמית דוכאה ביד קשה בתקופת משטרו של בן עלי, אשר הצליח בעילות רבה לסלקה כמעט לחלוטין מהחיים הציבוריים. מנהיגיה, ובהם השייח' ראשד אל-עינושי, יצאו לגלות או נאסרו. לאחר המהפכה התנועה קמה לתחייה תוך זמן קצר, וזכתה בתמיכה ציבורית רחבה כחלופה פוליטית למשטר הישן. היא הצהירה על דבקותה ומחויבותה לדמוקרטיה, וקידמה מצע חברתי שמרני מתון עם אוריינטציה דתית. היא לא קידמה יעד של הקמת מדינת הלכה והצהירה על דבקותה בעקרונות כמו קידום מעמד האישה, הנחשבים לערכי יסוד בתוניסיה. ראשי אל-נהדה מדגישים יותר ויותר כי אינם מפלגה "אסלאמית" אלא מפלגה שמרנית-חברתית מתונה, בעלת זיקה לדת, ברוח המפלגות הנוצריות דמוקרטיות הפעילות באירופה.² בבחירות לאסיפה המכוננת באוקטובר 2011 זכתה המפלגה במספר קולות גבוה, אך עדיין נאלצה לכוון קואליציה עם מפלגות חילוניות נוספות להקמת ממשלה. מתנגדי אל-נהדה שללו את התדמית המתונה שהציגה. הם טענו כי מדובר במצג שווא של תנועה קיצונית, והובילו מחאה ציבורית בקיץ 2013 נגד הממשלה, על רקע כישלונה בתחום הכלכלי ואכזבה גוברת מקצב יישום השינויים הפוליטיים וניסוח חוקה חדשה. הלחץ הפוליטי עשה את שלו ומנהיגי אל-נהדה ביכרו שלא לאחוז בשלטון בכוח. הממשלה בראשותם הוחלפה בממשלת טכנוקרטים, אשר הצליחה לנווט את תוניסיה, בסיועם הפעיל של גורמים אזרחיים, לעבר ניסוח חוקה ובחירות לפרלמנט בסוף 2014 (בהם ספגה אל-נהדה מפלה, אך נשארה מפלגה מרכזית) ואחר כך לנשיאות.

בבחירות ב-2014, התייצבה כנגד אל-נהדה מפלגת נידא תוניס, שהוקמה ב-2012 על ידי בגי קאאד אסבסי, מדינאי ותיק שעמד בראשות ממשלת המעבר שהוקמה לאחר קריסת משטר בן עלי. אסבסי הוביל את מחנה מתנגדי אל-נהדה והשכיל להעמיד גוש אופוזיציוני משמעותי לתנועה זו. המפלגה משכה מגוון רחב של תומכים, החל מפעילים לשעבר במשטר בן עלי, דרך פעילי שמאל ותיקים ופעילים החברים באיגודים המקצועיים, הממלאים תפקיד חשוב בחיים הציבוריים במדינה. נידא תוניס זכתה להצלחה בבחירות אלה על רקע האכזבה מתפקודה של אל-נהדה. עם זאת, קיימת ביקורת ציבורית גוברת על המפלגה והתנהלותה. תוניסאים רבים מסתייגים מהעובדה שהמפלגה מרוכזת סביב אישיותו של אסבסי (בן 91) ומודאגים מעתיד המפלגה בלעדיו. מאמצי בנו חאפטי קאאד אסבסי לחזק את מעמדו בשורות המפלגה ונוכחותם של ותיקי משטר בן עלי בה, מעלים אף הם חששות לגבי דמותה של המפלגה בשעה שהאכזבה הכללית מהמערכת הפוליטית הולכת וגוברת.³

אכזבה זו באה לידי ביטוי בבחירות לרשויות המקומיות, שהתקיימו ב-6 במאי 2018 לאחר דחיות חוזרות ונשנות בגלל לחצן של מפלגות, ובעיקר נידא תוניס, שחששו מהפסד. בחירות אלה היו הראשונות שהתקיימו במישור המוניציפאלי מאז המהפכה ונועדו לחזק את תהליך ביזור הסמכויות מהממשלה לשלטון המקומי. למרות זאת, אחוז המצביעים היה נמוך (כ-35 אחוזים מבעלי זכות ההצבעה) וביטא את חוסר העניין ואת הניכור הגובר של הציבור מהמערכת הפוליטית ומשתי המפלגות הגדולות. מועמדי אל-נהדה בכל זאת גברו ברשויות רבות על מועמדי נידא תוניס והוכיחו שוב כי יש לתנועה בסיס תומכים איתן וכי מוקדם להספידה. אל-נהדה הוסיפה לקדם את עצמה כמפלגה מתונה ואף העמידה מועמד יהודי לרשות המקומית בעיירה מונאסתיר ואישה בראש רשימתה בבירה תוניס כהוכחה לכך. אך גם אל-נהדה איבדה מכוחה ותיאלץ לכוון

¹ "Q&A: Tunisia in Transition: A Comparative View from Thomas Carothers", Project on Middle East Democracy, May 30, 2018, accessed June 30, 2018, at <https://pomed.org/tunisia-in-transition>

² Francesco Cavatorta and Fabio Merone, "Moderation through Exclusion? The Journey of the Tunisian Ennahda from Fundamentalist to Conservative Party," *Democratization*, Vol. 20 No. 5 (2013), pp. 857-875

³ Anne Wolf, "The Future of Tunisia's Nidaa Tunis Party", July 25, 2014, Middle East Institute, accessed June 30, 2018, at <http://www.mei.edu/content/at/future-tunisi-as-nidaa-tounes-party>; Emir Sfaxi, "In With the Old in Tunisia", *Sada Journal*, September 28, 2017, accessed June 30, 2018, at www.carnegieendowment.org/sada/73252

קואליציות ברשויות רבות. מצביעים רבים ביכרו להצביע עבור רשימות עצמאיות במקום לתמוך במועמדי המפלגות הגדולות. קשה בשלב זה לקבוע אם מגמה זו של נטישת המפלגות לטובת מועמדים עצמאיים תימשך.⁴

נוסף לאכזבה הפוליטית, תוניסאים רבים מתמודדים עם מציאות כלכלית קשה שבאה לידי ביטוי בעלויות מחירים, אינפלציה גוברת ופיחות בשער המטבע. מציאות זו פוגעת בהשקעות הזרות, החינויות להתפתחות הכלכלה. בתוניסיה קיימת ציפייה דרוכה לעונת התיירות השנה. ענף התיירות, מקור הכנסה חיוני, ספג פגיעה קשה בשנים האחרונות בעקבות פיגועי טרור מצד גורמים אסלאמיים קיצוניים שכוונו נגד תיירים זרים.⁵ הממשלה עמלה קשות על מנת לשקם את הענף ולהבטיח ביטחון לתיירים המגיעים למדינה. התחזיות לפי שעה אופטימיות, אך גם עונת תיירות מוצלחת לא תוכל לתת מענה לאבטלה הגוברת ולקשיים הכלכליים במדינה.

מעבר לקשיים הפוליטיים והכלכליים, תוניסיה נמצאת בעיצומו של תהליך ערכי חשוב של בחינת עולות משטרי העבר במסגרת תהליך של פיוס לאומי. תשומת לב ציבורית רבה הופנתה בחודשים האחרונים לעבר עבודת "ועדת האמת והכבוד", אשר הוקמה על פי חוק מיוחד בשנת 2014. הוועדה אמורה לחקור את פגיעות זכויות האדם שבוצעו מטעם המדינה מאז 1955 ולהציע פיצויים ושיקום לקרבנות. זוהי הפעם הראשונה שמדינה ערבית יוזמת מהלך כזה, שאם יצליח הוא עשוי להוות מודל עבור מדינות נוספות. עד עתה הוגשו לוועדה למעלה מ-60,000 עדויות. חלק מדיוני הוועדה ומסירת העדויות הועברו בשידורי טלוויזיה שריתקו מיליוני צופים. העדויות הקשות אודות עינויים ופגיעות אחרות תחת משטר בן עלי עוררו דיון ציבורי נוקב על העבר ודרבנו מאמץ לכוון עתיד חדש. אולם, למרות פעילותה, נתונה הוועדה בחודשים האחרונים ללחצים כבדים מצד הממשלה. ראשי הוועדה טוענים כי ראשי השלטון, בעיקר ממפלגת נידא תוניס, מנסים להצר את צעדיהם ולפגוע בעבודתם. חוק חנינה מנהלי, שאושר בפרלמנט בספטמבר 2017 מעניק חנינה לפקידי ממשל של המשטר הישן שהואשמו בשחיתות אך לא התעשרו מכך באופן אישי. מצדדי החוק טענו שהוא הכרחי על מנת לייצב את מערכות השלטון. ראשי ועדת הפיוס וארגוני זכויות אדם רואים בחוק ניסיון לחתור תחת עבודתם, לחבל בתהליך הפיוס הלאומי ולהכשיר את העולות שנעשו תחת משטר בן עלי לקראת חזרה עקיפה של בכירי משטר זה לתפקידים בשלטון. מעבר לעניין החוק, עלו טענות מצד השלטון על שחיתויות והתנהלות מנהלית לקויה מצד ראשי הוועדה, הפוגמים בעבודתה ובתפקודה. עתיד הוועדה היה לאחרונה בסכנה, כאשר דחה הפרלמנט את בקשתה להאריך את המנדט שלה בשנה נוספת בשל העומס הרב. לאחר לחצים ודיונים הוסכם להעניק לוועדה ארכה של שנה, אך הגישה העוינת של הממשלה מטילה צל עליה ועל מעמדה הציבורי ומסכנת את יכולתה לקדם תהליך אמיתי של התמודדות ציבורית רחבה עם העבר.

המציאות בתחילת קיץ 2018 מעמידה, איפוא, אתגרים רבים וסימני שאלה בפני החברה התוניסאית. לצד חששות גוברים מהאטה עד כדי קיפאון תהליך הדמוקרטיזציה במדינה, קשיים כלכליים מחריפים, ותחושות של אכזבה וניכור בקרב הציבור, ישנן מגמות כלליות העשויות לשנות את התמונה. בתוניסיה גדל דור חדש שאינו מכיר מציאות אחרת זולת הדמוקרטיה; המערכת המפלגתית עשויה להתחזק והמצב הכלכלי יכול אף הוא להשתפר. תוניסיה נהנית ממסורת של יציבות פוליטית וחברתית, המהווים ערכי יסוד במדינה ועשויים לסייע בהתמודדות עם קשיי ההווה.

* דניאל זיסנויין הוא עמית מחקר במכון טרומן באוניברסיטה העברית בירושלים. מחקריו עוסקים בהיסטוריה המודרנית של מדינות צפון אפריקה.

⁴ Haifa Mzalouat, "A Step Forward for Independents", *Sada Journal*, May 10, 2018, accessed June 30, 2018, at www.carnegieendowment.org/sada/76300; Emir Sfaxi, "Sustaining Democracy", *Sada Journal*, May 11, 2018, accessed June 30, 2018, at www.carnegieendowment.org/76323

⁵ המקרה הקשה האחרון היה התקפה על חוף הים בעיר סוס ב- 27 יוני 2015, בה נרצחו 38 תיירים.